

*Теория и опит
Theory & Practice*

ЗА ЧОВЕШКИТЕ И ДЕТСКИТЕ ПРАВА И УСЛОВИЯТА, КОИТО ГИ ПРАВЯТ РЕАЛНОСТ В СЕКТОРА НА ОБРАЗОВАНИЕТО

Вяра Гюрова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. В началото на статията се обсъждат параметрите на демокрацията в България и мястото на човешките права. Авторът анализира условията, които трансформират човешките права и правата на децата от теория към практика в образованието (в училище). Третата част на статията е посветена на университетското образование на бъдещите учители и възможността културата на човешките и детските права да стане тяхно достояние.

Keywords: human rights, child terms of transformation of knowledge, university, prospective students

Двадесет години след еуфорията на грандиозната политическа промяна от 1989 г. българите продължават да се питат: повече добро или повече лошо ни донесе тя? По-добре или по-зле ни беше „преди“? По-добре или по-зле живеем днес? По-добри или по-лоши са перспективите за децата ни? Накъде отиваме? Трудни въпроси, без еднозначни отговори.

Първите силни емоции в началото на прехода бяха провокирани от усещането за свобода – свобода от „партийни величия“, от партийни правила и норми, от идеологическата зависимост. С какво бяха заменени те? С демокрация – ще отговорят оптимистите, на което песимистите скептично ще се усмихнат. Свободата, която дава демокрацията – да се изявяваш и да изказваш мнение, да защитаваш позиция и пр. – като че ли не направи видимо по-добър живота на мнозинството българи.

В какво се изразява демокрацията и какво мисли за нея средностатистическият, песимистично настроен българин? Демокрацията се изразява в:

- правото да можем да кажем на глас каквото мислим. *И какво от това?*
- правото да можем да избираме чрез гласа си най-достойните да управляват държавата и живота ни. И какво става с тях след изборите, когато вече са овластени?
- правото да бъдем избирани. *И какво зависи от нас?*
- правото да можем да пътуваме по света. *А колко българи могат да си го позволят?*
- правото да можем да учим и специализираме в чужбина. *А откъде пари за това?*
- правото на собствен бизнес. *А как да се преборим с бюрокрацията и корупцията?*

– правото да бъдем религиозни и да изповядваме вярата си. *А как религиозните ни чувства да не бъдат използвани за политически цели?*

– правото ни да бъдем различни. *А как живеят различните в България?*

– правото на труд и справедливо заплащане за него. *А какво да кажат безработните и експлоатираните – тези, които полагат тежък труд за минимална заплата?*

– правото на труд извън България – в Европейския съюз. *А при какви условия и при какво заплащане работят българите в чужбина?*

– правото на собственост – да имаме и жилище, и кола, и вила, без да чакаме с години за тях. *Но с какви доходи?*

– правото на.....*Но.../А...?*

Списъкът може да продължи. И е трудно да се оцени кое надделява – оптимизмът или песимизмът, демократичните права и свободи (идеалът) или въпросите, свързани с тях. Финансовата криза засили песимизма на българина по отношение на постигането на желаното материално благополучие и недоверието в политиците да се справят. И уж сме равни с европейците след влизането ни в Европейския съюз, но още дълги години ще ги гоним в много отношения.

Въпреки това безспорно водещото в случая е, че можем да направим списък с човешките права, които имаме, и той е отворен. И в това е нашият шанс и предизвикателство – защото „демократията е едновременно шанс и предизвикателство. Шанс, защото дава възможност на свободните хора чрез общи усилия сами да управляват по начин, който им осигурява свобода, благоприятни икономически условия и социална справедливост. Предизвикателство, защото отговорността за нейния успех лежи единствено върху раменете на нейните граждани“ (Що е демокрация, 1991).

И неслучайно демокрацията се свързва с човешките права. „Правата на човека са ценност (част от ценностната система), свързана главно с достойнството на всяко лице да живее пълноценно като свободен и независим човек (homo sapiens), което практически е свързано с осигуряването на равни възможности на всяка отделна личност да проявява своите човешки качества като разум, талант и съзнание, както и удовлетворяване на своите духовни и други потребности“ (Борисов, О., 2003, с. 41) Но за да се реализират тези права, е необходимо да са налице определени условия, които превръщат човешките права от идея (теория) в реалност.

Според белгийския професор Е. Верхелен, за да станат факт човешките права, трябва да са налице следните условия (Verhellen, E. Convention on the Rights of the Child. Leuven Apeldoorn, Garant, 1994, с. 226):

- хората трябва да имат права;
- хората трябва да познават своите права;
- хората трябва да могат да упражняват тези права;
- ако е необходимо, хората трябва да могат да налагат чрез принуда някои права;

– трябва да има заинтересована общност, която да защитава (да отстоява) човешките права.

Как се проявяват те в сектора на образованието?

Това, което е безспорно за периода на демократични промени в България, е, че хората имат права, записани в документи (конституцията, законите, както и ратифицирани международни конвенции и харти), които задължават властимащите да се замислят, да създават и поддържат институции и механизми за реализиране на човешките права на практика (като институцията омбудсман, например).

Що се отнася до сектора на образованието, законите (за средно, професионално и висше образование), правилниците за тяхното прилагане и правилниците за вътрешния ред определят правата на работещите и правата на учащите. Например правата на учителите и учениците са регламентирани най-общо в Закона за народната просвета и по-конкретно в Правилника за неговото приложение (Правилник..., 1999). Те са неразривно свързани със задълженията на участниците в учебния процес.

С промените в Правилника за прилагане на Закона за народната просвета от юни 2009 г. учителят, който работи в училище (или в детска градина), има следните права и задължения (Постановление 162, 2009):

Права на учителя (чл. 127):

„1. Свободно да определя методите и средствата за провеждане на образователно-възпитателния процес, като активно използва интерактивни методи на преподаване и възможностите на информационните и комуникационните технологии.

2. Да участва в класиране на проектите на учебници по съответния учебен предмет и при избора на учебник, по който ще се провежда обучението.

3. Да получава информация по въпроси, свързани с изпълнение на служебните му задължения, както и за възможностите за повишаване на професионалната му квалификация.

4. Да повишава образованието и професионалната си квалификация.

5. Да дава мнения и да прави предложения за развитие на училището, детската градина и обслужващото звено.

6. Да използва училищната материално-техническа база за изпълнение на служебните си задължения“.

Задължения на учителя (чл. 128 (1):

„1. Да изпълнява нормата за задължителна преподавателска работа и другите задължения, включени в длъжностната му характеристика.

2. Да преподава учебния предмет на книжовния български език, с изключение на учебните предмети „Чужд език“ и „Майчин език“, както и на учебните предмети на чужд език, да общува с децата или с учениците на книжовен български език

и да ги подпомага да усвояват книжовно езиковите норми.

3. Да уведомява своевременно директора, когато се налага да отсъства от учебни часове, за осигуряване на заместник с оглед недопускане на свободни часове.

4. Да участва в работата на педагогическия съвет и да изпълнява неговите решения.

5. Да изпълнява предписанията и препоръките на органите, осъществяващи методическа дейност и контрол в системата на народната просвета.

6. Да опазва живота и здравето на децата или учениците по време на образователно-възпитателния процес и на други дейности, организирани от училището, детската градина или обслужващото звено.

7. Да поддържа и повишава професионалната си квалификация.

8. Да информира писмено и на индивидуални срещи родителите за успеха и развитието на детето или ученика за спазване на училищната дисциплина, както и за уменията му за общуване и интегриране в училищната среда, да ги насочва към форми за допълнителна работа с оглед възможностите, потребностите и желанията на детето или ученика при зачитане на тяхното право да вземат решения;

9. Да не ползва мобилен телефон по време на час.

10. Да не пуши, да не внася и да не употребява алкохол в училището, детската градина или обслужващото звено, както и извън тях – при провеждане на мероприятия и дейности, в които участват деца или ученици.

11. Да се явява на работа с облекло и във вид, които съответстват на положението му на учител и на добрите нрави.

12. Да не внася в училището, детската градина или обслужващото звено оръжие, както и други предмети, които са източник на повишена опасност“.

Както става ясно, въпреки че имат права, българските учители имат значително повече задължения. Към тях се прибавят и задълженията на учителя като класен ръководител (чл. 129б). А съгласно чл. 128, ал. 4 на Правилника за прилагане на Закона за народната просвета, Правилникът за дейността на училището може да предвиди и други права и задължения на учителите, стига те да не противоречат на Правилника за прилагане на закона за народната просвета. Има и членове, ограничаващи права – например, съгласно чл. 129а учителите нямат право да предоставят образователни услуги срещу заплащане при наличие на конфликт на интереси. А съгласно чл. 129 (Изм. – ДВ, бр. 51 от 2009 г.) „учителят не може да нарушава правата на детето и ученика, да унижава личното им достойнство, да прилага форми на физическо и психическо насилие върху тях“ (пак там).

Дискутирането на проблема за правата на детето изобщо и на учениците в частност провокира негативната реакция на някои учители, според които учениците имат повече права от тях. Вглеждането в нормативните документи показва, че количествено учениците наистина имат повече права отколкото техните учители, но имат и повече задължения – повече от правата им и повече като брой от учителските задължения (Правилник..., 1999). А съгласно чл. 135 (4) от Правил-

ника за прилагане на Закона за Народната просвета, неизпълнението на задълженията, предвидени в този документ и в Правилника за дейността на училището, се смята за нарушение на училищната дисциплина. По-конкретно ученикът има следните права и задължения (Постановление № 162, 2009, чл. 134):

Права на ученика:

„1. Да избира училището, профила или професията и специалността от професията, както и учебните предмети, предвидени в училищния учебен план като избираеми, при спазване изискванията на нормативните актове.

2. Да получава информация по въпроси, свързани с неговото обучение, относно правата и задълженията му в училище, правилата за вътрешния ред и училищната дисциплина – при постъпването му в училище, в началото на всеки учебен срок, както и при поискване.

3. Да бъде консултиран във връзка с професионалното му ориентиране и развитие, да бъде насочван, стимулиран и подпомаган в съответствие с неговите потребности, желания и способности.

4. Да се обучава и възпитава в здравословна и сигурна среда, както и да получава защита при нахърняване на правата и достойнството му.

5. Да се ползва от формите за насърчаване на равния достъп до образование при условия и по ред, определени в нормативен акт.

6. Да ползва безплатно училищната материално-техническа база по ред, определен от директора на училището, в учебно и в неучебно време за развитие на интересите и способностите си.

7. Да участва в извънкласни и извънучилищни дейности, в това число форми на ученическо самоуправление.

8. Да бъде поощряван с морални и материални награди за високи постижения в учебната, извънкласната и извънучилищната дейност и за приноса си за развитието на училищната общност.

9. Да дава мнения и предложения по отношение на организацията и провеждането на цялостната училищна дейност.

10. Да участва, включително с присъствието на родител, при решаване на въпроси, засягащи негови права и интереси.

Задължения на ученика

(1) Ученикът има следните задължения:

1. Да съхранява авторитета на училището и да допринася за развитие на добрите му традиции.

2. Да не отсъства от учебните часове без уважителна причина – за присъствените форми на обучение.

3. Да се явява в училище с облекло и във вид, които съответстват на положението му на ученик и на добрите нрави.

4. Да носи униформеното облекло или другите отличителни знаци на училището, когато такива са предвидени, във вида и с елементите, които са описани в правилника за дейността на училището.

5. Да уважава и да не накърнява честта и достойнството на другите, както и да не прилага физическо и психическо насилие.

6. Да не участва в хазартни игри, да не пуши, да не употребява наркотични вещества и алкохол.

7. Да не ползва мобилен телефон и други технически и електронни средства по време на час без разрешение на учителя.

8. Да не пречи на учителя при и по повод изпълнение на служебните му задължения, както и на съучениците си по време на учебните часове.

9. Да не носи оръжие, както и други предмети, които са източник на повишена опасност.

10. Да не бъде на обществени места без придружител в съответствие с изискванията на Закона за закрила на детето.

11. Да опазва материално-техническата база и чистотата на територията на училището.

12. Да носи ученическата си книжка в училище и да я представя при поискване на учителя или директора.

13. Да носи ученическата си лична карта в училище и извън него“.

Както за учителите, така и за учениците е предвидена възможността с правилника за дейността на училището да бъдат предвидени и други права и задължения за учениците, доколкото те не противоречат на Правилника за прилагане на Закона за Народната просвета (Правилник..., 1999, чл. 135 (3)). Въпреки това липсва цяла палитра от права, отразени в Конвенцията на ООН за правата на детето (Конвенцията..., 1989) и Закона за закрила на детето (Закон..., 2000) – напр. на закрила срещу всички форми на дискриминация или наказание и на закрила от всички форми на насилие, нараняване или злоупотреба, правото на сдружаване, на мнение и позиция по всички въпроси от интерес на ученика и др. Въпреки това важното в случая е, че законодателят и училищните ръководства се стремят да направят правата на учениците реалност, фиксирайки конкретни техни права и задължения.

И тъй като училището не може да работи ефективно без сътрудничество с родителите, с Постановление №162 на Министерския съвет (2009, чл. 140.) се определят и правата, и задълженията на родителите:

Права на родителите:

„1. Периодично да получават информация за успеха и развитието на децата им в образователно-възпитателния процес, за спазването на училищната дисциплина, уменията им за общуване с учениците и учителите и интегрирането им в училищната среда.

2. Да се срещат с класния ръководител и учителите в определеното приемно време или в друго удобно за двете страни време.

3. Да участват в родителските срещи.

4. Да изразяват мнение и да правят предложения за развитие на детската градина, училището или обслужващото звено.

5. Да присъстват и при желание от тяхна страна да бъдат изслушани, когато се решават въпроси, които засягат права и интереси на детето или ученика.

6. Да участват в училищното настоятелство, когато такова е създадено.

7. Да бъдат консултирани по въпроси, свързани с възпитанието на децата и учениците, от специалист, за което училището им оказва необходимото съдействие.

Задължения на родителите:

1. Да осигуряват посещаемост на ученика в училище.

2. Да се запознаят срещу подпис с училищния учебен план и с правилника за дейността на училището, детската градина и обслужващото звено при записване на детето или ученика.

3. Да не допускат явяването на ученика в училище с облекло или във вид, който не съответства на правилника на училището, положението му на ученик и на добрите нрави.

4. Редовно да се осведомяват за успеха и развитието на детето или ученика в образователно-възпитателния процес, за спазването на училищната дисциплина, за уменията му за общуване с децата или учениците и учителите и интегрирането му в училищната среда.

5. Да се явяват в детската градина, училището и обслужващото звено, когато важни причини налагат това и бъдат поканени от класния ръководител или директора“.

Второто условие, за да са факт човешките права, в т. ч. и в сектора на образованието, е хората да са информирани, да познават своите права. От една страна, тук безспорно се възлагат големи очаквания на медиите. Но поставени в условията на пазарна среда и конкуренция, те алармират шумно само когато са нарушени драстично човешки или детски права. Позитивната страна на информационната им функция (да информират обществото и малките му граждани за техните права) остава на заден план. Изчитането на Конституцията на Република България и Всеобщата (Универсалната) декларация за правата на човека по телевизията в късния следобед (всеки ден по един член) през 2008 г. беше опит за запознаване на българските граждани с техните права, но не най-ефективният.

Когато става въпрос за по-сериозно запознаване на гражданите с някаква проблематика, първата асоциация е „образование“ и по-конкретно – „училище“. В този случай училището наистина може да изиграе много важна роля, като наред с другите базови знания и умения, които трябва да предостави и формира у своите възпитаници, са и тези, отнасящи се до човешките права. Това може и трябва да става постепенно от първия до последния училищен клас, в подходящата форма

и с подходящото за възрастта ниво на сложност на учебното съдържание. И тъй като децата живеят тук и сега (въпреки че възрастните виждат в тях бъдещите граждани, изобщо – бъдещето на страната и света), подходящият начин за запознаване на учениците с човешките права е чрез запознаването и осмислянето на собствените им права (правата на детето) и през тази призма – запознаване със и осмисляне правата на другите.

Но за да се случи това, самите учители трябва да познават собствените си права – не само тези, записани в цитирания по-горе нормативен документ, а човешките права като цяло – според Всеобщата декларация за правата на човека (1948), както и правата си като български граждани, записани в Конституцията на Република България. Те трябва да споделят новата философия за детето, според която децата са пълноценни човешки същества и поради това са носители на същите права, като останалите човешки същества. Затова според Е. Верхелен „не е необходимо да се дават права на децата – те вече ги имат“ (по: *Културата...*, 2002, с. 176).

Същевременно като специфична, „отделна група от населението“, децата имат „собствени права и потребности, които трябва да бъдат гарантирани от обществото“ (Behera, D.K. (ed). *Children and childhood in our contemporary societies*. Delhi, Kamla – Raj Enterprises, 1998, с. 28) и самите деца трябва да познават своите права и механизмите за тяхната защита. И тъй като децата прекарват значителна част от времето си в училище, именно там те трябва да научат какви са правата им. А затова е нужно *учителите да познават правата на детето*. Така стигаме до ролята на университетите и по-специално на факултетите, подготвящи учители и други специалисти за образователния сектор, както и специалисти, които ще работят с деца или имат пряко отношение към преодоляването на някои техни проблеми и гарантирането на правата им – например социални работници, артпедагози, аниматори и др. (по-подробно виж: Гюрова, В., 2002, IV глава, пар. 2). Но за това – по-нататък.

Третото условие, за да бъдат човешките права реалност, е хората *да могат да упражняват тези права*. Пренесено в сектора на образованието, това означава всички работещи в образователните институции (училища, колежи, университети, центрове за професионално обучение, центрове за квалификация) и учещите в тях да могат реално да упражняват своите права. Тези права трябва да са част от правилниците за вътрешния ред, а доминиращият стил на управление да е демократичният.

Следващото условие, за да бъдат човешките права реалност, е *хората да могат да налагат чрез принуда* някои права, ако е необходимо. Това е много важно за училищната среда, която е място на срещи (и доминиране) на различни култури и нрави и винаги съществува риск от дискриминационно отношение или насилие над по-слабите или по-малобройните. Например някои агресивно настроени ученици (а понякога родители и учители) трябва да бъдат принуждавани да уважават

човешките права на всички участници в училищния живот и в учебния процес. Това може да става чрез административни мерки (чрез директора на училището), чрез провокирани дискусии (използване „властта на колектива“), а при по-сериозни случаи – чрез намесата на педагогическия съветник (или училищния психолог), обществения възпитател, инспектор от ДПС или Отдела за закрила на детето.

Това условие е пряко свързано със следващото – наличието на *заинтересована общност*, която да защитава (да отстоява) човешките права. В училищата това са синдикалните организации (за защита правата на учителите), ученическите обединения (детското самоуправление – напр. ученическият парламент), а в някои случаи такава роля могат да изпълняват и училищните настоятелства. За конкретното училище родителите трябва да бъдат активно привлечени в училищния живот и колкото по-успешно е това, толкова в по-голяма степен ще бъдат защитени и правата на учениците.

Извън училищата много неправителствени правозащитни организации помагат за защитата на човешките и детските права, в т. ч. и на участниците в училищния живот (ученици, учители, родители).

За да станат правата на учениците и учителите факт, проблематиката по правата на човека и правата на детето трябва да бъде част от подготовката на бъдещите учители, възпитатели и други специалисти, които имат отношение към децата и училищния живот. Това означава в учебните планове и програми на съответните университетски специалности целенасочено да се отделя време, място и внимание на човешките и детските права и начина, по който те трябва да се изучават и осмислят от децата и възрастните.

Практиката повече от 10 години показва, че в университетите правата на децата и правата на човека могат да се изучават като самостоятелни учебни предмети или като част от други учебни предмети. Сериозен опит в това отношение е натрупан във Факултета по педагогика на СУ „Св. Климент Охридски“, където от 2002 г. започва изучаването на правата на детето като самостоятелен избираем предмет в специалностите „Педагогика“ и „Социални дейности“. От две години на студентите се предлага и курс „Гражданско образование и възпитание“.

В момента преподаватели от Факултета по педагогика целенасочено провеждат образование по човешките и детските права и методиката на тяхното изучаване чрез:

- самостоятелни курсове по правата на човека и детето и по гражданско образование, провеждани със студенти – бъдещи учители, социални работници и специалисти в областта на неформалното образование – в бакалавърска и магистърска образователно-квалификационна степен (подобни курсове има и във Факултета за начална и предучилищна педагогика);

- включване на теми по правата на човека и детето в други курсове – „Работа с общности“, „Интеркултурно образование и възпитание“, „Сравнително образование“, „Работа с криминално проявени деца и младежи“ и пр.;

– включване на теми по правата на човека и детето в курсове – по педагогика за студенти и специализанти от други факултети (Факултетът по педагогика осигурява с преподаватели лекциите и упражненията по педагогика във всички факултети на университета, където се дава възможност на студентите да получат квалификация „учител“);

– провеждане на ателиета и семинари по правата на детето със студенти, учители, специализанти, социални работници;

– провеждане на ателиета по правата на детето със студенти и преподаватели от други страни в рамките на преподавателския обмен по програма „Сократ-Еразъм“ или в рамките на научни конференции у нас (в т. ч. с международно участие);

– провеждане на ателиета по правата на детето с ученици от училища в София и страната.

По-конкретно задачите на обучението на студентите по правата на детето са насочени към усвояване на знания относно историята, международните инструменти, процедурите и институциите, защитаващи човешките и детските права, но и към развиването на умения:

– да се ориентират в информацията, отразена в документацията, отнасяща се до правата на детето;

– да разпознават най-често срещаните случаи (форми) на нарушаване на детските права;

– да планират, организират и провеждат с деца и възрастни образователна и възпитателна дейност по проблемите на правата на детето.

И тъй като целта на университетското образование по правата на човека и детето е не просто да запознава и информира студентите – бъдещи специалисти относно човешките и детските права, а *да ги направи чувствителни към тези права*, обучението се основава на следните принципи: активност и равнопоставеност на участниците; достъпност; хуманност; връзка на обучението с практиката и с живота; интерактивност; съпреживяване; творчество.

Методически организацията на обучението следва „тристранния подход“, който съдържа в себе си традиционните характеристики на академичното обучение – придобиване на знания, развиване на комуникативни и когнитивни умения, формиране на нагласи, но като допълнение кара студентите да разсъждават върху това какво значение за тях самите като личности има образованието по правата на човека и детето и издига тяхното разбиране за това до „действия, в основата на които стоят ценностите“, т. е. човешките и детските права като ценности. Това е „активно учене, което е най-добрата подготовка за активно гражданство в условията на демокрацията“ (Shiman, D., 1991, с.189). Този подход улеснява студентите *да осъзнаят* условията (в собствената им страна и по света), при които човешките и детските права могат и трябва да се упражняват, *да разберат* какви сили създават тези условия и кой може да ги променя, да бъдат поощрени *да действат*, водени от една „хуманна концепция за справедливост и човешко

достойнство“ (Shiman, D., 1991, с.189) и е пряко свързан с целта за формирането на една култура по правата на човека и детето, чиито компоненти са:

- *знания* за човешките и детските права и механизмите за тяхното прилагане и защита;

- *положително отношение към ценностите* на съвременния свят и демократичното общество, в т. ч. към човека и детето като висши ценности;

- формиране на *демократично съзнание* – за правата, задълженията и отговорностите на гражданите на демократичното общество и на „гражданите на света“;

- готовност за *демонстриране* на съобразено с обществените правила и норми *демократично поведение*, основаващо се на зачитането на правата и достойнството на всеки човек и всяко дете.

Самостоятелното осмисляне на проблематиката по правата на човека и детето на едно по-високо научно ниво е подпомогнато от включването на студентите от Факултета по педагогика на СУ „Св. Климент Охридски“ в изследователска работа – разработването на курсови и дипломни работи, участие в проекти. Предпочитани теми са: „Училището и правата на децата“, „Правото на образованието“, „Правото на децата на свободно време и забавления“, „Правата на децата в семейството“, „Правото на ненасилие“, „Правото на социална закрила на децата в неравносложно положение“, „Правата на децата в социалните институции“, „Правата на децата с увреждания“, „Правата на децата при осиновяване“, „Правата на бездомните и безнадзорните деца“, „Правата на децата-правонарушители“ и др. А съчетаването на учебната и научната работа с участието на студентите в различни доброволчески акции за подпомагане и закрила на децата води до повишаване на гражданското съзнание и чувствителността им към справедливостта и човешките права, както и към закрилата на по-слабите.

През следващите няколко години обучението по човешките права и правата на детето ще се определя от насоките на плана за втората фаза на прилагане на Световната програма на образованието по правата на човека. И ако през първата фаза фокусът беше върху образованието на децата в училище (чрез разработване на програми и учебни материали), то втората фаза (2010–2014 г.) се фокусира върху обучението по човешки права на възрастни – студенти в системата за висше образование, както и „практици“, имащи отношение към гарантирането на правата на човека (и децата). Въпреки че се предвижда да продължи изучаването на човешките права в училище, вниманието е насочено към подготовката на учители, възпитатели, представители на НПО, юристи, военни. (Draft plan..., 2010). Като водещ за обучението се определя холистичният подход, който да се реализира чрез:

- интегриране на целите и съдържанието на учебните програми с източниците, методиките, оценяването (количествено и качествено);

- чрез обвързване на обучението с живота и процесите, които протичат в обществото;

- чрез целенасочено изграждане на сътрудничество между различни членове на академичната общност и представители на външни организации.

При това целта е да се постигне високо качество на преподаването и изучаването на човешките (и детските) права и навлизането на проблематиката (чрез теми или самостоятелни въвеждащи курсове или курсове на по-високо ниво по човешки права) в обучението на студентите от всички университетски специалности и дисциплини (не само хуманитарните и социалните), тъй като всяка една от тях има отношение към човешките и детските права – например архитектурата и инженерните науки са свързани с развитието, околната среда, настаняването (домовете) на хората, медицината – с грижата за децата, общественото здраве, репродуктивните права на жените, грижата за болните от HIV/СПИН и другите хора с увреждания, биотехнологиите – с храненето и пр. Препоръчва се също разработването на магистърски и докторски програми по човешки (и детски) права за различните предметни области, както и на мултипредметни и интерпредметни курсове.

Всички тези курсове трябва да са осигурени с учебници, ръководства и учебни материали, които стимулират активното участие на студентите в учебния процес. Препоръчва се използването на доказали качеството си в различни страни учебни материали, особено на такива, които са разработени от екипи и под егидата на Организацията на обединените нации.

Поради спецификата на проблематиката по-добри резултати в изучаването на човешките (и детските) права в университетите биха дали:

- подходът на обучение, ориентирано към учащия;
- методи, позволяващи учене от опита и чрез опита;
- планиране на равнопоставени по значение и тежест когнитивни (свързани с усвояването на знания и умения) и социални или афективни (свързани с ценности, нагласи и промени в поведението) учебни цели и очаквани резултати;
- прилагане на системи и механизми за осигуряване, мониторинг и контрол на качеството на образованието по правата на човека (и детето);
- подпомагане на преподавателите, преподаващи тази проблематика, чрез изграждането на ресурсни центрове, улеснен достъп до съвременни технологии за работа в мрежи, дискусии и обмен на идеи и информация с колеги и партньори;
- разработване и подпомагане на електронното учене, на програми за дистанционно и интернетбазирано (онлайн) обучение, виртуални конференции, форуми и пр.
- поощряване на научното сътрудничество и възможности за отпускане на стипендии като средство за реализиране на образование и обучение по правата на човека.

Не са пропуснати изисквания по отношение на университетската образователна среда – тя трябва да бъде такава, че да позволява и да стимулира упражняването на човешките права (на преподаватели, студенти и служители). А ръководството на университетите следва да прилага такива управленски стратегии,

които да изключват всякаква форма на насилие, дискриминация и незачитане на човешките права на членовете на университетската общност.

От гледна точка на социалната роля на университетите и влиянието им върху общественото мнение и нагласи се очаква и препоръчва организиране на специални форуми и събития, свързани с човешките права и образованието по човешки права, в които целенасочено да се търси сътрудничеството и партньорството на правителството и държавните институции, местните власти, младежки организации, неправителствени организации (представители на гражданското общество).

И тъй като „преподавателският състав носи основната отговорност за предаване на ценностите, уменията, нагласите, мотивацията и опита, свързани с човешките права както като част от тяхната преподавателска работа, така и във функцията им на ролеви модел на поведение“, планът за действие за втората фаза на прилагане на Световната програма на образованието по правата на човека определя като основни фактори признаването и уважението на професионалния статус на университетските преподаватели и осигуряването на възможност за адекватна подготовка по човешки права (преди започване и по време на университетската им кариера) като част от тяхното професионално развитие. Само познаващи своите права, съзнателно и ежедневно уважаващи правата на студентите преподаватели могат да формират уважаващи човешките права специалисти, които по-късно, всеки на своето място, биха мислили за последствията, които всяко тяхно действие на работното място – като професионалисти и като граждани – има върху човешкия живот и човешките права на хората, в т. ч. на децата като част от човешкото семейство. Образованието по човешки (и детски) права има дългосрочен ефект. То предоставя на хората ценности, убеждения и нагласи, които ги стимулират да преследват зачитането на собствените им права и правата на другите. Това образование води до „постигането на разбиране за отговорността на всеки човек и на всички да станат човешките права реалност във всяко общество и общност“ (Human rights education..., 2011).

То има и превантивен ефект. За човек, който познава своите права и е убеден в тяхната ценност, е малко вероятно сам да нарушава правата на другите и да бъде безразличен, когато някой друг ги нарушава. Затова образованието по човешки (и детски) права може да се разглежда като „важна инвестиция в стремежа да се постигне едно справедливо общество, в което всички човешки права и всички хора са оценени и уважавани“ (Human rights education..., 2011). И колкото по-рано започне това инвестиране (от най-ранната възраст на детето – в семейството, детската градина, училището) толкова по-голям шанс имаме като общество да се радваме на една реална демокрация, в която правата на гражданите не само по документи ще са повече от въпросите към тяхното упражняване.

ЛИТЕРАТУРА

- Борисов, О. (2003). *Международноправна защита на правата на човека*. София, „Нова звезда“.
- Гюрова, В. (2002). *Културата по правата на детето – шанс и предизвикателство за учителите*. София, ИК „Комливес – ЛМ“.
- Закон за закрила на детето* (2000г., изм. и доп. до 2009 г.) – http://stopech.sacp.government.bg/?sid=professional_bg&pid=7-0000000044
- Конвенцията на ООН за правата на детето* (1989), София.
- Постановление 162 от 30 юни 2009г. за изменение и допълнение на Правилника за прилагане на Закона за народната просвета*. (ДВ, бр. 68 от 1999 г.) – <http://bglog.net/Obrazovanie/30993>
- Правилник за прилагане на Закона за Народната просвета* (1999). Издаден от министъра на образованието и науката, обн., ДВ, бр. 68 от 30.07. – www.Библиотека закони – АПИС, т. 4, р. 1, № 11
- Що е демокрация*, (1991). София: Инф. Агенция на САЩ.
- Draft plan of action for the second phase (2010-2014) of the World Programme for Human Rights Education*. Note by the United Nations High Commissioner for Human Rights. - http://www2.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/docs/15session/A.HRC.15.28_en.pdf – 27.07.2010
- Human rights education and training* – <http://www2.ohchr.org/english/issues/education/training/index.htm> – 20. 5. 2011
- Shiman, D. (1991). *Teaching Human Rights: Classroom Activities for a Global Age*. In *The Challenge of Human Rights Education*. Edited by H. Starkey. London: Council of Europe, Cassell.

ABOUT HUMAN AND CHILDREN'S RIGHTS AND CONDITIONS WHICH MAKE THEM REALITY IN THE EDUCATION'S SECTOR

Abstract. At the beginning the article discusses parameters of democracy in Bulgaria and place of human rights within. Then author analyses the conditions which transform human and children's rights from theory to practice in the area of education (in school). Third part of article is devoted to university education of future teachers and opportunity of making culture of human and children's rights as part of their education.

Prof. Viara Gyurova

✉ Sofia University “St. Kliment Ohridski”
1504, Sofia, Bulgaria
15, Tsar Osvoboditel Blvd.
tel. (+359 2) 9308 337
e-mail: vgurova@yahoo.com